

A mítosz mint reprezentáció és a mitizálás mint elbeszélői stratégia

Egy 19. századi marosszéki pomológus életpályájának narratív megjelenítése¹

— *Myth as Representation and Mythicizing as Narrative Strategy. The Narrative Representation of the Career of a 19th Century Pomologist from Maros (Mureș) Region* —

Abstract

In this present paper the author analyzes biographic memory, using the larger definition of myth by French scholar, Henrie Morier and Hungarian historian – philosopher, Péter Egyed. He is interested in what episodes of the life of József Kiss of Gegesi (Ghinești, 1820–1900) – an outstanding historical personality of the mentioned Szekler settlement – have survived in the local cultural memory, how a myth was built around his personality by the circulation of narratives, respectively how does this representation correspond to his real career. The paper is about the creative and performing intentions which regulate the editing and performance of the circulating stories, thus about mythicizing as a narrative strategy, and even if it deals with the authenticity of the stories, it has no intention of forming a heroisation- and mythicism-free historical consciousness in the reader, by enlightening the discrepancy between reality and fiction. In the author's opinion the tight connection between folklore and history has to be considered as a natural phenomenon, and it has to be made the object of scientific analysis likewise.

A tanulmány tárgya

Legtöbb irodalmi és néprajzi lexikonunk, valamint kötetek és tanulmányok hosszú sora a mítoszt mint az istenekről és természetfeletti képességekkel rendelkező hősökről szóló elbeszélő hagyományt határozta meg.² Henri Morier francia történész 1961-ben kiadott retorikai és poé-

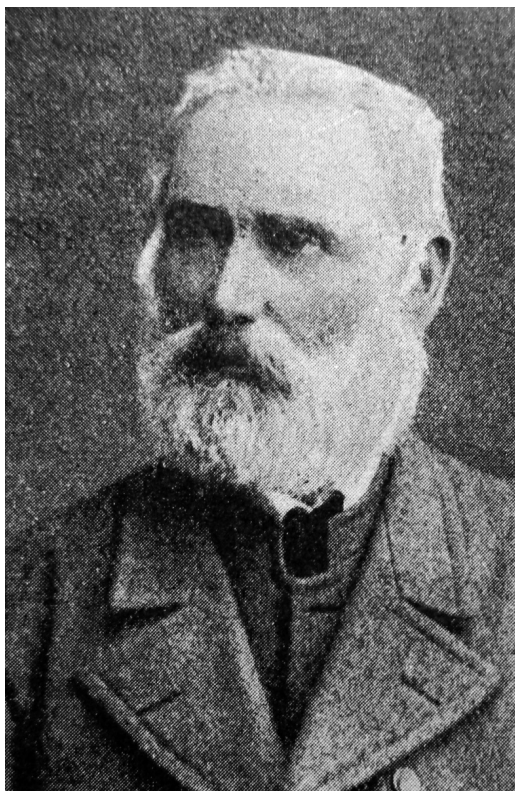
¹ Jelen tanulmány bemutatásra került a 2012. november 16–17. között Budapesten, az ELTE Vallásantropológiai Kutatóműhely, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, a MTA Szociológiai Kutatóintézete, illetve a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem által szervezett *Mítoszok a modernitásban – Modern mítoszok* című nemzetközi konferencián. Köszönöm dr. Keszeg Vilmosnak, a kolozsvári BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Intézet tanárának a kutatómunkámban nyújtott szakmai segítségét és dr. Pozsony Ferencnek, a fent említett intézet tanárának, illetve a kolozsvári székhelyű Kriza János Néprajzi Társaság tiszteletbeli elnökének a szakmai és anyagi támogatását. Köszönettel tartozom továbbá Ilyefalvi Emese, dr. Ilyés Sándor és dr. Szőcsné Gazda Enikő segítségnyújtásáért.

² A *Magyar Néprajzi Lexikon* mítosz szócikkének írója, Dömötör Tekla például Trencsényi-Waldapfel Imre definícióját idézi: „az istenekről és természetfeletti képességekkel rendelkező, többnyire isteni származású hősökről szóló elbeszélő hagyományokat görög eredetű szóval mítosznak nevezzük” (Trencsényi-Waldapfel, idézi Dömötör 1980. 629.). A Sergej Alekszandrovic Tokarev által szerkesztett kétkötetes *Mitológiai Enciklopédia* esetében a mű egészen végigvonul ez a fajta mítoszzemlélet (vö. TOKAREV I–II. 1988.).

तिकai szótára e fogalmat tágabban értelmezi. A szerző mítosz alatt nemcsak az anonim eredetű, allegorikus jelentésű, szimbolikus értékkel felruházott, gyakran etnikus jellegű legendás történeteket értette, hanem mítoszként definiálta többek között a spontánul szerveződő laikus hitet, a kollektív nézeteket, illetve az igazként beállított megtévesztő beszámolókat is, amelyek egy-egy kisebb közösség jeles személyiségeiről, az aktuális társadalmi jelenségekről forgalmazódnak (vö. MORIER 1961.; BRUNEL 2003. 7–8.).³

Tágabban a mítoszt ez idáig Egyed Péter határozta meg egy 1975-ben publikált filozófiai tanulmányában (EGYED 1975.). A „mi a mítosz?” és „mi nem mítosz?” kérdéseket feszegetve, a korábbi műfajmeghatározásokat (Graves, Trencsényi-Waldapfel, Max Müller, Tylor, Frazer, Malinowski, Jung, Kerényi, Claude Lévi-Staruss, Greimas, Pjatyigorszkij, Cassier stb.) áttekintve jutott arra a megállapításra, hogy „mítosz az, amit a módszer annak tekint” (EGYED 1975. 275.), azaz bármi, amit akként értelmezünk.

Írásomban – a Morier és Egyed által megfogalmazott definíciókat használva – a biografikus emlékezetet egy konkrét példán keresztül kívánom megvizsgálni. Kérdésem, hogy egy marosszéki székely település kiemelkedő történelmi személyiségének – gegesi⁴ Kiss Józsefnek (1820–1900) – életéből milyen epizódok maradtak fenn a lokális *kulturális emlékezetben* (ASSMANN 1999.), személye köré *e narratívumok*⁵ forgalmazása által hogyan épült mítosz, a reprezentáció hogyan feleltethető meg a valós életpályájának.⁶ Elemzési kísérletemben a történeti antropológia, illetve a történetmondás antropológia irodalmára támaszkodom.

1. ábra Gegesi Kiss József (1820–1900) időskori arcképe ❖ Forrás: G. Kiss 1902. 79.

³ E mítoszfelfogást azóta is többen követik. Lásd például Kányádi András mítoszkritikai esszéskötetét, amelyben a hellenizmus idején született szerelmi mítoszok mellett, egyaránt helyet kaptak a középkori szörnyemítoszok, a parabolai és romantikus femme fatale történetek, illetve a 19. századi városi legendák (vö. KÁNYÁDI 2010.). E felfogás érvényben maradásának szép példája az 1. l. jegyzetben jelzett *Mítoszok a modernitásban – Modern mítoszok* című nemzetközi konferencia is.

⁴ Geges (románul Ghinești) a mai Románia területén, Marosvásárhelytől 24 kilométerre fekszik a Kis-Küküllő és a Nyárad közötti félreeső völgyben, Bekecsalján. Közigazgatásilag a három kilométerre található Havadhoz (románul Neaua) tartozik. A falut ma körülbelül 250-en lakják, többségük református felekezetű, magyar anyanyelvű székely. A településről bővebben lásd NAGY E. 2010.; NAGY Zs. 2011. 624.

⁵ „Az 1960-as évektől a történetek megnevezésére került használatba a *narratívum* terminus, majd ezzel párhuzamosan a *narratíva* hangalak. A két – napjainkban szinonimaként versengő – terminust enyhe szemantikai eltéréssel használjuk. A *narratívum* terminussal konkrét – egyszerű vagy komplex, rövid vagy hosszú, orális, írott vagy képi megjelenítésű – történetet, elbeszélést nevezünk meg. A *narratíva* ezzel szemben a konkrét történetek, elbeszélések, valamint általában az emberi létezés integráló, egy korszakban, egy kultúrában, egy mentalitásban megragadható kerete, kontextusa. Általában jelenti az elbeszélést, a narratív megjelenítést. [...] Egy *narratíva* számtalan *narratívum*ban válik explicitté.” (KESZEG 2011. 31.)

Szemlélet és célkitűzések

A német vallástörténész és egyiptológus, Jan Assmann szerint a történelem az emlékezés által válik mítosszá; ez azonban nem elvalótlanodást, hanem épp ellenkezőleg, normatív és formatív valósággá való átalakulást jelent (ASSMANN 1999. 53.). A történészek gyakran vállalkoztak egy-egy (történelmi) mítosz kialakulási körülményeinek és okainak feltárására, különböző meggyőződésből, más-más szemléletet képviselve.

Márciusi tematikus lapszámában, 2012-ben a *Korunk* folyóirat például olyan tanulmányok egybegyűjtésére vállalkozott, melynek szerzői a magyar történelem különböző (tév)képzeteit vizsgálták meg és ütköztették azokról való bizonyított tudásunkkal.⁷ Az e lapszámban közölt írások többségének szándéka azonban eltér jelen dolgozat célkitűzéseitől. Az összeállítás bevezető tanulmányában ugyanis Kovács Kiss György a következőket fogalmazta meg: „*Magyar történelmi mítoszok* súlypontú lapszámunk [...] cáfolatát adja a magyar történelem néhány igen erőteljesen élő mítoszának, és elsősorban azoknak az olvasóknak szól, akik identitásuk történelmi dimenzióját nem tévhitekre és legendákra, hanem múltunk ellenőrzött tudáson alapuló racionális magyarázataira kívánják építeni.”⁸ (KOVÁCS KISS 2012. 5.)

Írásom a gegesi Kiss József életéről forgalmazott történetek megszerkesztését és előadását szabályozó alkotói és előadói szándékokról szól, a történetek hitelességét bár a fent említett példához hasonlóan megvizsgálom, de a valós életpálya és a biografikus emlékezet reprezentációi közötti esetleges eltérésekre való rávilágítással nem áll szándékomban egy „deheroizálástól és mitizálástól [...] mentes történelmi tudat” (Uo.) kialakítása az olvasóban.⁹

A mitizálásra, mint a Kiss József életéről szóló történetek megszerkesztésének és előadásának

⁶ Céлом ugyanakkor, hogy több modern mítoszt is bevonjak az értelmezésbe, magamat e vizsgálatban nem mint kívülről szemlélődő kutatót, hanem mint a mítosz után érdeklődőt, tehát annak részévé váló egyént lá(tta)ssam.

⁷ Például: vajon áruhás igazságosztó volt-e Mátyás király (PÁLOSFALVI 2012.), valóban áruló volt-e Görgei Artúr, aki a világsi fegyverletétellel eladta a hazát (HERMANN 2012.), öngyilkosságot követett-e el Teleki Pál miniszterelnök (ABLONCZY 2012.)? stb.

⁸ Érdekes, hogy az igazság felmutatásán igyekvők egyes esetekben a mítoszrombolás mellett (azzal párhuzamosan) maguk is egy-egy újonnan szerveződő vagy már hosszabb ideje meggyökerezett mítosznak az éltetését vállalják fel. 2012 októberében, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Biológia és Geológia Kara Állattani Múzeumának szervezésében került sor például a *Mutások éjszakája. Mítosz és valóság* című időszakos tárlatra, plakátján a következő felhívószöveggel: „Sellők? Küklopszok? Kerberosok? Képzelet szülöttei vagy valóságos lények? A Kolozsvári Állattani Múzeumban 2012. október 31-én 20 órától mindenre fény derül. Mert hiszem, ha látom...” A kiállítás a fentiekben hivatkozott *Korunk* lapszámhoz hasonlóan a valóságot és a mítoszokat állította egymással szembe, nem titkolt célja a tévhitekre való rávilágítás volt. A több ezer látogatót vonzó rendezvényen az érdeklődők szembesülhettek például azzal a ténnyel, hogy a görög küklopsz legenda tulajdonképpen egy valós betegségen, az egyszemű gyerekek létezésén alapszik. A tárlat mellett, hogy a kiállított emberi és állati torsiulött lények, a genetikai vagy magzatfejldési szokatlansággal rendelkező preparátumok bemutatásával kívánt rácafolni egy-egy hiedelemre, egy Erdélyben éppen kialakulóban lévő – az amerikai filmalkotások, illetve képregények által táplált – modern mítoszt, a Halloween mítoszt, töklámpásoknak installációkban való elhelyezésével, az időpont október végi, november eleji megválasztásával forgalmazta. A kitömtt denevérekkel s egyéb elemekkel ugyanakkor egy – a Halloween-ba jól integrálható – szélesebb körben és több évtizede ismert (erdélyi) mítoszt, a III. Vlad Ţepeş havasalföldi fejedelem személyéhez kapcsolódó Drakula történetét is tovább éltették.

⁹ Véleményem szerint e mítoszok valamilyen céllal, valamilyen hiány pótlására vagy kérdés megválaszolására jöttek létre. Elzárkózom tehát ezek (le)rombolásától.

alkotói és előadói szándékára tekintek, *narratív stratégiaként*¹⁰ igyekszem azt vizsgálni: a Kiss József életéből fennmaradt biografikus epizódok mennyire sztereotipikus jellegűek, miért pont ezek maradtak fenn? Vizsgálatom tehát tulajdonképpen ugyanazt a szemléletet igyekszik követni, melyet Mohay Tamás néprajzkutató a csíksomlyói búcsújárás eredettörténetének kutatásával képviselt,¹¹ egyetérték a szerzőnek azon nézetével, miszerint a folklór és történelem erős, szoros kapcsolatát természetes jelenséggként kell megítélni és vizsgálat tárgyává tenni.¹²

Dolgozatom első részében gegesi Kiss József életpályáját a fennmaradt írásos dokumentumok¹³ és a szakirodalom¹⁴ alapján mutatom be röviden, majd életének narratív megjelenítését, a biografikus reprezentáció és az életpálya közötti viszonyt ismertetem, illusztrálva, hogy az életpálya epizódjairól szóló történetekben gyakran valóban fellelhetőek mitikus elemek. Kitérek továbbá a mítosz éltetőire és forgalmazóira, illetve azon helyekre és alkalmakra (megemlékező szertartásokra, rítusokra stb.), ahol a Kiss József-ről való beszélés kiemelt fontosságúvá válik.

Gegesi Kiss József életpályája

Kiss József 1820. március 8-án a Maros megyei Gegesen, Kis Márton (1798–1872) és rigmányi György Judit (1800–1884) egyetlen fiúgyermekéként, református nemesi családban¹⁵ született.¹⁶ Életéről a levéltári források alapján keveset sikerült felszínre hozni.¹⁷ Felmenőivel ellentétben két s-el írta családnevét.¹⁸ Testvére született 1822-ben (Mária) és 1826-ban (Klára).¹⁹ Huszonhárom évesen, 1843-ban konfirmált,²⁰ öt évvel később tört ki a forradalom.

¹⁰ „A történetek megszerkesztése és előadása különböző alkotói és előadói szándékokat követ. Az alapvető szándékok a jelentések explicitté tevését és a kommunikációs hatás elérését tartják szem előtt. A stratégiákat Ludwig Wittgenstein és Johan Huizinga a játékszabályokra, Ervin Goffmann a »társadalmi játzmára«, Victor Turner a »társadalmi drámára« vezeti vissza. Első esetben az emberek önkéntesen vállalják a szabályok betartását, második esetben az interakcióban való részvétel kihat státusukra.” (KESZEG 2011. 63.) A történetmondást vizsgáló tudományágak a következő négy *narratív stratégiát* határozták meg és különítették el ezidáig: (1.) az elmondás és az elhallgatás stratégiája; (2.) a félrevezetés, a megtévesztés, az elfedés stratégiája; (3.) a történelem háziásítása; (4.) a társadalomba való beágyazás. Lásd bővebben Ua. 63–66.

¹¹ Az említett szerző több írást is közölt csíksomlyói kutatásainak eredményeiből. Ezek összességét lásd MOHAY 2006. Az itt hivatkozott részt lásd Ua. 106–133.

¹² „Azzal, hogy a hargitai csata története a mondák körébe utalandó, nem áll szándékomban megingatni azokat, akik számára a somlyói búcsújárás egyik értelmét egy győzelmi ünnep, a dicsőseges múlta való közösségi emlékezés adja meg.” (Ua. 128).

¹³ Anyakönyvi bejegyzések, levelek, sajtótermékekben megjelent cikkek stb.

¹⁴ Had- és gazdaságtörténeti szakmunkák.

¹⁵ Gegesi Kis Pál 1608. június 10-én Báthory Gábortól kapott nemeslevelet, melyet aztán 1614-ben „árvájára lustrált” (PÁLMAY 2000. 72.).

¹⁶ *Libellus az az öly könyvetske mellyben feljegyeztettek Kik Házasodtanak Születtenek és meg holtanak.* Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 321; 123.

¹⁷ Gegesi Kiss József legkisebb gyereke, Ferenc, édesapja halála után két évvel közzétett egy részletes életrajzt, mely révén szüleiéről olyan információk kerültek napvilágra, melyek egyelőre levéltári dokumentumokkal nem támaszthatók alá, így azok a fenti életpálya-bemutatóból most kimaradnak (vö. FÜLÖP G. 1970.)

¹⁸ *Hasznos jegyzetek 1852 – Kiss József.* Keszthely (?), 1852, kézirat, magántulajdonban. 1. Köszönöm László Jánosnak, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁹ *Libellus az az öly könyvetske mellyben feljegyeztettek Kik Házasodtanak Születtenek és meg holtanak.* Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 321; 130, 136.

²⁰ [Cím nélkül]. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 322; 83.

Kiss József valamikor 1848. június 5-e után csatlakozhatott a szabadságharchoz,²¹ a 15. Mátyás huszárezred katonájaként szolgált, majd 1849. április 1-én kapott hadnagyi rangot (BONA II. 1998. 228.). Csapatával 1849 nyarán a verestoronyi dandárnál harcolt, ahol csúfos vereséget szenvedett (BÁNLAKY 2001. o.n.). Augusztusban a szabadságharc végleg elbukott, az utolsó jelentősebb harcképes seregtest Világosnál letette a fegyvert s a marosszéki nyugdíjazott honvédektől elvették „pátenseiket” (ZEPECZANER 2001. 465–480.).

A fegyverletételt követően Kiss József szülőfalujában húzódott meg, a jobbágyfelszabadítás után kisbirtokosként a mai ún. *Ropó*, *Vögy* illetve *Poros* területén gyümölcsösöket hozott létre,²² ekkor épül fel udvarháza is.²³ Felesége, torboszlói Bereczky Eszter – akivel valamikor az 1850-es évek közepén házasodott össze²⁴ – feljegyzése tanúskodik arról, hogy Kiss József 1852-ben Keszthelyen is megfordult,²⁵ illetve terménykiállítások katalógusai²⁶ és gyümölcsészeti szakmunkák (BERECZKI II. 1882. 299.) jelzik, hogy több alkalommal járt Budapesten. Bereczki Máté, a kor híres pomológusa barátjaként emlegette őt egyik munkájában.²⁷

1879-ben a Maros-Torda vármegyei birotokosság gyümölcsészeti tanári állást ajánlott Kiss Józsefnek, aki azt el is fogadta (KOZMA 1879. 207.).

Megszületnek gyerekei: 1861-ben Ferenc,²⁸ 1868-ban Ernő,²⁹ 1869-ben Karolina,³⁰ 1871-ben Irma,³¹ majd 1873-ban Gizella,³² végül 1876-ban Sándor.³³ Ferencből református lelkész lett, Ernőből főerdész, Sándor és Karolina fiatalon életét vesztette, Gizelláról semmit sem tudni,³⁴ Irma lányát az apa először datki Kiss Gábor tordai pénzügyi számtiszthez adta feleségül,³⁵

²¹ László Keve régész egy helyi lapban írt cikket a forradalom és szabadságharc emlékeiről Havad községben. E cikkében írja: „1848. május 27. – június 5. között történt a marosszéki nemzetőrök járasonkénti összeírása. [...] Érdekes, hogy Gegesből [...] egyetlen önkéntes sem szerepel.” (LÁSZLÓ 2007. 2.).

²² Saját gyűjtés, 2010–2012. László János, id. Nagy Ernő és Szabó András közlése.

²³ Saját gyűjtés, 2011. László János és Szabó András közlése.

²⁴ A Gegesi Református Egyházközség Levéltárából ezidáig nem bukkant elő a házasságkötésre vonatkozó írásos feljegyzés.

²⁵ „Édes jó Irmám / Ezeket a jegyzeteket / tarcs meg akialatott / tart ezek abetegségek / többször elé fordulnak / szegén Apád nemvé / geztéb Keszthejen / volt akor szerető / Anyád Kiss Jozsefné / Torboszloji / Bereczki Eszter.” [Tehát: Édes jó Irmám, ezeket a jegyzeteket tartsd meg. Aki állatot tart (annál) ezek a betegségek többször előfordulnak. Szegény apád nem fejezte be (mert) Keszthelyen volt akkor (amikor e jegyzeteket írta). Szerető anyád, Kiss Józsefné torboszlói Bereczky Eszter]. *Hasznos jegyzetek 1852 – Kiss József*. Keszthely (?), 1852, kézirat, magántulajdonban. 25.

²⁶ Lásd például: *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által Bárány Kemény Gábor földmívelési miniszter úr ő nagyméltóságának védnöksége alatt Budapesten 1881 október hó 15-étől 18-ikáig bezárólag megtartott Gyümölcs és Konyhakerti Kiállítás katalógusa*. Budapest, 1880, Wilckens F. C. és fia könyvnyomdája.

²⁷ „[...] Kiss József, gegesi birtokos, barátomtól több ízben kaptam mutatvány-gyümölcsöket és ojtó vesszőt is.” (BERECZKI II. 1882. 299.).

²⁸ [Cím nélkül b]. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 324; 17.

²⁹ Ua. 19.

³⁰ „1869 November 10-én / Kiss Karolina még nem is / mászott 18 napot élt s végkép / [ma]radott. szülői szivökben / mely bánatot hagyott An / gyalok serege véle sokasodot” – sírfelirat a *Poros tetőn* található családi temetkezési hely egy sírkövén. Saját gyűjtés, 2010.

³¹ [Cím nélkül]. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 322; 22.

³² Ua. 26.

³³ Ua. 32.

³⁴ Saját gyűjtések, 2010–2012. László János, id. Nagy Ernő és Szabó András közlése.

³⁵ [Cím nélkül a]. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 323; 29.

2. ábra Kiss József sírhelye az ún. Ropó útja mentén, Gegesben
❖ Nagy Zsolt felvétele, 2011.

úgy tartják, hogy ő volt, aki Gegesen az intenzív gyümölcsstermesztést meghonosította. A sírkövén olvasható felirat már nem mint a falu, hanem mint egész Marosszék gyümölcsszétének megalapítóját említi.³⁹ *Ott gyümölcsös vót, gyönyörű gyümölcsös. Azt Kiss József állította, ő vót Maros megye gyümölcsszéteti főfelügyelője* – mondta Szabó András egy interjúrogzítés alkalmával.⁴⁰ Munkásságából elsősorban a nemesített almafajták elterjesztését emelik ki a falu lakói.

törvényes válásukat követően pedig erdőszengelyi Garda János magyar királyi erdőszelölthöz,³⁶ aki Kiss József 1900. április 28-án bekövetkezett halálát³⁷ követően méltó örökösnek bizonyult, a gyümölcsöst gondozta s megalapította a *Tanulni Vágyó Ifjak Körét*, mely keretében fák ültetését, oltását és egyéb kertészeti munkálatokat tanított az érdeklődő fiataloknak.³⁸

**Gegesi Kiss József életpályájának narratív megjelenítése.
Életpálya és biografikus reprezentáció viszonya**

A Kiss Józsefről fennmaradt történetek, elbeszélések három nagy csoportba, *narratívába* sorolhatóak: (a) a gyümölcsstermesztés meghonosítása Gegesen, (b) a szabadságharcban való részvétel, (c), illetve az udvarház építése. Az életét és tevékenységét elbeszélő hagyomány öröklés és továbbadás révén maradt fenn s mitizálódott napjainkra. A következőkben az említett narratívák sorravételére vállalkozom.

(a) Kiss Józsefről a falubeliek

³⁶ Ua. 35.

³⁷ *Vasárnapi Újság*. 1900. 18. sz. 299.

³⁸ [Cím nélkül c]. Szabó Frigyes lelkész levele László János tanárhoz. Marosvásárhely–Geges, 2008. október 20., kézirat, magántulajdonban. Köszönöm László Jánosnak, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta. Vö. még FÜLÖP G. 1970. 157. Garda János tevékenységére a falubeli idősebb generáció tagjai még emlékeznek, maguk és szüleik is gyakran részt vettek a *naccságos úr* által vezetett gyümölcsszéteti munkálatokban.

³⁹ „Itt nyugosznak / gegesi / Kiss József / 1848–1849iki / Kossuth huszárhadnagy / Ősmarosszék / gyümölcsszétének / megalapítója / 1820–1900 / és felesége / torboszlói / Bereczky Eszter / 1839–1924 / fiok Sándor / 1876–1900 / Nyugodjanak csendesen” – sírfelirat a *Ropó útja mentén* található temetkezési hely egy sírkövén. Saját gyűjtés, 2010.

⁴⁰ Saját gyűjtés, 2011. Szabó András közlése.

3. kép Kiss József által telepített egykori gyümölcsös maradványai az ún. Ropó útja mentén, Gegesben ❖ Nagy Zsolt felvétele, 2011

A mítoszoknak egyik fő jellemzője, hogy metafizikai funkciójukból adódóan az élet előtti világról beszélnek. Egyfajta etiologizmus, ismerik a keletkezés történetét, s azt be is mutatják. Orbán Balázs írja – bár Kiss József nevét nem említi –, hogy a gyümölcsöskertek létrehozta előtt „kopár vidéknek silány helyei”, terméketlen földek voltak a határában (ORBÁN IV. 1870. 32.). Kiss József tehát gyakorlatilag a semmiből teremtette meg a falu számára a megélhetést.

„Isten háta mögötti táj faluja Geges. Bátor volt reménység dolgában az a férfi, aki száz évvel ezelőtt, a »patakmenti sors« megviseltjeként, itt dacosan helytállt. Azóta százszor is leadta termését a kert (...)” – írja egy cikkében Fülöp G. Dénes lelkész (FÜLÖP G. 1970. 156.). Ezekből a sorokból is szépen látszik, hogy a gyümölcsstermesztés meghonosítása előtti Gegest Isten háta mögötti falunak tartották, s a hős, akinek legfőbb erénye, hogy e káoszból rendet teremtett s a szervezetlen teret egy gyümölcsös létrehozásával megalkotta és barátságossá tette, nem más mint a reménység dolgában bátor és dacos férfi, gegesi Kiss József. Ezt úgy is értelmezhetnénk, mint a térnek bizonyos részeihez – jelen esetben az ún. *Ropó*, *Vögy* és *Poros* gyümölcsöseihez – kapcsolt eredettörténet, melyben a mítosz alapproblémája, hogy az emberi kultúra – jelen esetben a gyümölcsészet – hogyan jött létre, a káosz hogyan változott meg, az üres, kopár tér hogyan öltött alakot, illetve hogy hogyan teremtdődött meg az ember környezete. Gegesi Kiss József a terméketlen föld benépesítőjeként jelenik meg, a gyümölcsfákkal népesítette be a határt, a természet egy részét teremtette meg és uralkodott fölötté. A teremtés saját akaratából történt, akárcsak az isteni lényekről szóló elbeszélésekben. Ez nyilván a világnak csak egy szeletére vonatkozik, mivel a környezet nagy részét már valaki létrehozta és rendezte. Kiss József ezt a rendezett világot újabb kulturális elemmel erősítette meg, egészítette ki. Esetében teremtvé vált az ember, alakította maga körül a világot. 1850-es évektől kezdődő pomológusi tevékenységét megelőzően két évszázaddal viszont már intenzív gyümölcsészet-kultúrája volt a falunak, tehát a történet miszerint ő volt a gegesi gyümölcsstermesztés elindítója kétségtelenül egy hamis tudás, de e nem ellenőrzött hagyományos tudást a falubeliek hitelesnek tekintik, nem érzik igényét az ellenőrzésnek.⁴¹ A következőkben csak néhány adatot kívánok megemlíteni, amelyek bizonyítják,

⁴¹ A gegesi gyümölcsstermesztésről bővebben lásd NAGY Zs. 2011; Uő 2013. 18.

hogy a gyümölcsnemesítés jóval régebbi időktől dokumentálható a falu területén, mint ahogyan azt a helyiek tudják.

Hogy a településen már a 17. század elején is fejlett gyümölcsetermesztéskultúra lehetett, arról egy, a *Marosi Református Egyházmegyei Matriculába* bejegyzett sor is árulkodik, mely sorra veszi az egyes egyházközségek ingó és ingatlan javait, Havadnál olvashatjuk: „Havadon lakó Nagy István hagyta két Gegesi és négy mosolygó alma fiatal, maga oltványait alsó Demiénben Templom számára anno 1635.” (NAGY Ö. 2002. 99.). Az 1630-as években tehát már olyan mértékű almatermesztés folyhatott Gegesen, hogy a nemesített fajták elkerültek a szomszédos falvak kertjeibe is, s azokat *gegesi* néven ismerték. Szintén ide vonatkozó adatot a Pokoly József által írt *Az erdélyi református egyházmegye története* című szintézisének IV. kötetében találunk, ahol a szerző a marosi egyházmegye legrégebbi protocollumára hivatkozva írja a következőket: „Geges környékén szokásban volt almafát hagyományozni a lelkésznek, mesternek vagy az eklézsiának, melynek termése az illető jövedelmét képezte.” (POKOLY 1905. 117.).

A 18. századi intenzív gyümölcstermesztést bizonyítandó, szintén két forrásra hivatkozom csupán: egy 1722-es latin nyelvű összeírás (*Posessio Geges*) gyümölcsösöket említ („pomorum et fructu”),⁴² s az 1761-ben Mária Teréziától címeres nemeslevelet nyert gegesi László család 1765-re, illetve 1766-ra keltezett iratain olyan címeres viaszpecsétet látunk, amelyeknek bal oldali mezejében zöld ágon csüngő almák vannak (LÁSZLÓ 2009. 2.).

Az 1800-as évek elejéről, a Kiss József századvégi pomológusi tevékenységét megelőző időszakból szintén vannak adataink, amelyek azt bizonyítják, hogy az okszerű gyümölcstermesztés a helyieknek jövedelemforrása volt. Egy 1820-ra keltezett több száz oldalas összeírásban a következőket olvashatjuk: „Többire minden sellérembernek, kik örökséget bírnak, szőlői is vagynak. Közöttük lévő feles gyümölcstermő fákkal, melyek teremnek cseresznyét, barackot, szilvát, almát, körtvélyt, diót, birsalmát [...] Itt a mi falunkban, a kertekbe gyümölcsfáink vagynak, úgy a határokon is mind a székelységnek, mind pedig a selléreknek. [...] A gyümölcsfák állanak alma-, körtvélyfából. A mezőn jóféle és vadalmafából. [...] A kerteinkben, szőlőinkben és mezőn termő gyümölcsainkből kapunk kevés pénzt [...]” (TAKÁCS 2001. 481.).

(b) A múlt nacionalizálásában nagy szerepe van a háborúknak. A „mi” és „ők” dichotómiája élesebb, mint békeidőben, ezért könnyebb ezáltal megfogalmazni, hogy „kik is vagyunk” valójában. A társadalmi drámák legalább annyira erős közösségképző erővel bírnak, mint a sikerek. Szintén a rendteremtő hős szerepében látjuk Kiss József alakját, amikor a szabadságharcot elbeszélő történetek kerülnek elmesélésre. A csatamezőn hősieken szolgálatot teljesítő hadnagy a megbombolt világrend helyreállításán, az ellenség, a rossz elpusztításán fáradozik.

Bár mindezekből úgy tűnhet, hogy Kiss József személye köré egyértelműen egy pozitív mítosz szerveződött, negatív elemeket tartalmazó történetek is maradtak fenn. Mindennek megvan a maga oppozíciója hisz máskülönben a jó fogalma önmagában nem lenne értelmezhető.⁴³ Míg a történetek egy része például gegesi Kiss József szabadságharcban való hősie helytállásáról beszél, addig a másik része épp a gyengeségét említi.⁴⁴

⁴² *Posessio Geges*. Maros megyei Gyűjtőlevéltár, Marosvásárhely; Sc. Mureș, Conscr. fișc. Inv. 129., nr. 110/1722; 40–41.

⁴³ Mint a mese vagy mítosz hőseinek, a demiurgoszoknak, kultúrhéroszoknak, félisteneknek és isteneknek, Kiss Józsefnek is voltak emberi hibái, gyengeségei. A mítoszokban megjelenő bináris oppozíciópárok strukturalista elmélete Claude Lévi-Strauss nevéhez kötődik. Magyarul bővebben lásd LÉVI-STRAUSS I–II. 2001.

⁴⁴ Akárcsak a népmesékben és mítoszokban, a hős magától, magára hagyva győzni nem tud, segítségre van szüksége egy isteni lénytől.

4. kép Gegesi Kiss Józsefről szóló vers felolvasása (Szabó András gegesi földműves) ❖ Nagy Zsolt felvétele, 2011

Ki húszár őrmester e bajból mentette / Balogos kardjával csapott kozákokra / Kik zavarba jöttek, s elszaladtak tova. [...]”⁴⁷

(c) Szintén gegesi Kiss József emberi gyengeségét elbeszélő történetek az udvarház építéséről szólnak:⁴⁸ Kiss József a kísértésnek engedve, lopott pénzből (tehát tulajdonképpen a gonosz, az ördög segítségével), építi fel a falubeliek által *palotaként* emlegetett udvarházat. Ideiglenesen a világ pozitív eleme átkerül az ellentétes területre, Kiss József rosszá válik, mert lop. E történetek közül a László János tanár által elmesélt variáns volt a legrészletesebb: *Hát ott ahol vannak a sírok, ott van most egy megszántatlan nagyobb terület [...] ott volt az úgynevezett palota, az udvarház [...] Az tipikus ilyen 19. századi udvarház volt, három nagy-nagy szoba [...] volt, elől volt egy ilyen tipikus, ez a filegória, [...] meszelt [...] és a nagyszobából, mindenikből volt egy hátul, egy kissebb. Tehát voltaképpen hat [...] szoba volt. Tehát mindenikből nyílt hátrafelé. Nagykárolyban láttam ilyent, a rendes kissebb házaknál is egy ilyen építkezési formát, hogy abból nyílt be egy másik. De az is nem kamra volt, mert az egy nagy szoba volt. [...] Na és hát ezt a palotát, ezt így Gegesben így palotának nevezték, ugye hát méreteiben kitűnt és fent is volt. Nagyon szép, impozáns épület volt, nem vette meg az akkori tanács s lebontották a rokonok, s eladták így az épületanyagot. Még*

Szabó András a következő történetet hallotta nagyszüleitől: *Részt vett ott, mint főhadnagy [...] És Somodi Györggyel vótak ketten Segesvárnál. És körbevették a kozákok, ezt az urat. S kiáltotta, hogy gyere, Somodi, hamar me bajba vagyok. [...] csapkodott a karddal, de körbe vót má véve. S ez a Somodi György [...] odavágtatott. Ez egy törpe ember vót, balogos, amire nem számítottak a kozákok. S ott balog addig hadakérozott s hadonászott a kardjával, hogy azok megijedtek s szétszaladtak s így Kiss József megmenekült. Egész életibe hogyhíjják vót, hódolója vót Somodi Györgynek, hogy megmentette.*⁴⁵ A mitizált történetek számos jellegzetessége kimutatható e szövegben,⁴⁶ kétségtelenül egy elbeszélő és szórakoztató funkciója is van, akárcsak a mítoszoknak, mondáknak és meséknek. Ugyanez a történet a fent említett adatközlő által versbe foglalva még inkább szórakoztató jellegűvé válik: „[...] Többen jelentkeztek, hogy csatába mennek / Legtöbbnek azonban ez nem adatott meg / Nem így Kis József mint húszár főhadnagy / Kit egy kozák csapat ott majdnem helyben hagy / Életét Somodi Györgynek köszönhetette /

⁴⁵ Saját gyűjtés, 2011. Szabó András közlése.

⁴⁶ Meseszerű, hisz a hősnek egy törpe segít, aki ráadásul „balogos”, tehát nem is az emberi világ képviselője, valami attól távoli lény. A segítő lény alakjának bemutatása szintén a mitizált történetek jellemzője: pontosan megrajzolja, hogy ki hogyan nézett ki.

⁴⁷ Saját gyűjtés, 2011. Köszönöm Szabó Andrásnak, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta.

a bontáskor is ott voltam [...] S gyönyörű nagy pince volt az egész alatt, hatalmas kirakott ilyen boltíves pincék. Hát a gyümölcsöt ott tárolták. [...] Na és hát gegesi Kiss József ő Kossuth huszár-hadnagy volt. És segesvári ütközetkor, akkor amikor vége volt a csatának, akkor ugyehát szétment minden, de hát ezt nem hibaként róvom fel vagy valami, ugye hát így hallottam az idősebbektől, hát ő a katonáknak a zakóiból a zsoldját elhozta [...] egy ládával és itthon hagyta és [...] na hát az nem is mondta meg, hogy mi az a hozzátartozóknak [...] hogy azt őrizték meg. És ugye lejárt a szabadságharc utáni nagy vérengzés meg minden, ugye, és mikor már elcsitultak a hangok, tehát már nem volt semmi gond, hát neki nem volt kinek elszámolni voltaképpen, szerintem [...] na és abból a pénzből építette föl az udvarházat. És akkor amikor bontották le az épületet, hát akkor az idős bácsik, az egyik mondta, hogy 'hát ahogy jött, úgy el is ment'. Na hát ez volt a... [...] Tehát könnyen jött és úgy el is ment. Na de [...] korántsem veszít ezzel az érdemeiből Kiss József, hát na. Tegyük a szívüinkre a kezünket, ki ne tette volna? Vagy ki szórta volna szét azt az összeget? Hát nem volt akinek elszámolni vele. Hát az osztrákok kézbe vették az egész belső állami irányítást.⁴⁹

A történet elmondása után a mesélő felmenti emberi gyengesége alól Kiss Józsefet, s ismét a pozitív fél kerül előtérbe. Ezt látjuk az előbbi csatát elmesélő történetnél is, ahol a végén ismét egy pozitív tulajdonság kerül elő: a megmentő iránt egész életen át érzett tisztelet és hála. A mitizált hősök tulajdonsága, hogy gyengeségeiket pozitívumai háttérbe szorítják. Így történt ez gegesi Kiss József esetében is.

A '48–49-es forradalom és szabadságharcot követően több kisnemes döntött amellet, hogy visszavonulva gyümölcsnemesítő munkába kezd, emellett lelkészi, hivatalnoki, tanítói feladatokat vállaltak magukra. Kiss Józsefhez hasonló életpályát választott nemesekről több vidékről van tudomásunk (vö. KÓSA 2001. 89.; SZŐCSNÉ GAZDA 2011. 130–135.), olyanokról, akik napjainkig egyfajta lokális tiszteletnek örvendenek szülőfalujukban vagy ott, ahol építkező tevékenységüket a század második felében kifejtették. Szélesebb körben ismert például a romhányi születésű nemes, Bereczki Máté (GEDAY 1996.; PROBOCSKAI 1996.; SZABÓ 1996.; TOLNAY 2012.), aki 1848-ban önként lépett be a honvéd hadseregbe, tőzstisztként harcolt majd bujdosásra kényszerülve fogott pomológiai tevékenységbe.

A Hétfalutól néhány kilométerre fekvő Krizbán Szemeriai Károly kezdett faiskola gondozásába az 1850-es években. Róla Orbán Balázs a következő sorokat jegyezte fel székelyföldi leírásában, amelyet a székely megmaradás eposzaként értelmezhetünk: „1849 végén mint üldözött honvédtiszt jött e félreeső faluba menhelyet keresni, s a tanítói, később jegyzői s sok ideig paphelyettesi állást is elfoglalván, e népnek valódi vezetője, atyja, patriarchája volt; megtanította a gyümölcstermesztésre, ami most a népnek fő jövedelmi forrása, s így a műveltséggel jólétet is terjesztett e nép között.” (ORBÁN 1973. 19.)

A mítosz szervezői és népszerűsítői⁵⁰

Kiss József halála után emlékének ápolását és fenntartását – felismerve, hogy személye példaértékű lehet minden falubeli számára – az falusi értelmiségi réteg képviselői, lelkészek

⁴⁸ Ezekben egyfajta dualisztikus teremtményt ismerhetünk fel A dualisztikus teremtmény motívuma a magyar folklórkötésekben nem ismeretlen motívum. Gyakorta találkozni vele a népköltészetben fellelhető biblikus történetekben is (vö. LAMMEL–NAGY 1985.).

⁴⁹ Sajtó gyűjtés, 2011. László János közlése.

⁵⁰ Itt jegyzem meg, hogy a Kiss Józsefről való beszélés szinte kizárólag a férfiak kiváltsága. Mivel a gyümölcsösök gondozása és a harciasság, hősiesség is e nem privilégiuma, ezért e tényen nem kell csodálkoznunk. Ezzel magyarázható többek között az is, hogy jelen tanulmányban idézett történetek mesélői mind férfiak.

és tanárok vállalták. Fülöp G. Dénes református lelkipásztor, aki 1964 és 1971 között szolgált Gegesen (NAGY E. 2010. 14.) megemlékező cikket is írt róla (FÜLÖP G. 1970.). László János a következőket mondotta az említett lelkészről egy rögzített interjúban: *Dénes egy roppant értelmes, ügyes ember volt, nyugugyék csendesen, és Kiss Józsefnek a nevét ő hozta be a köztudatba itt nálunk. Hát volt ugye de hát akkor mittudom, mit törődnek vele, hogy volt. Meghalt s kész.*⁵¹

Fülöp G. Dénes távoztával a faluban lassan ismét feledésbe merült Kiss József, s újbóli „fel-fedezését” megintcsak egy papnak köszönhetette. Tőkés Attila református lelkipásztor és családja 2007-ben érkezett a faluba, s 2008-tól már megemlékezéseket szerveztek a március 15-i ünnepély, illetve 2009-től az októberi almafesztiválok keretében is. Gegesi Kiss József emlékének felidézésében nagy szerepet játszottak továbbá a 2000-es években indult helyi lapok, a *Kolompszó* és a *Mécses* is. E sajtótermékekben elsősorban a már többször is idézett László János magyar szakos tanár és fia, a régész László Keve említik többször a huszárhadnagy-pomológus nevét. „Az írott források mellett, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy vidékünk nem volt közömbös a forradalom és szabadságharc idején, jelenleg gegesi Kiss József elhagyatott családi síremléke tanúskodik [...]” – olvashatjuk például az egyik László Keve által írt cikkben (LÁSZLÓ 2007. 3.).⁵²

Helyek, alkalmak, rítusok, megemlékező szertartások

Gegesi Kiss József sírjánál 2008 óta – Tőkés Attila lelkész kezdeményezésére – szerveznek március 15-i ünnepségeket. A tiszteletes következőképpen beszélt erről: *Nem volt a községnek egy olyan helye, ahol összegyűl, a templomon kívül. Ahol összegyűljön és március 15-ét ünnepelje. S arra gondoltam, hogy a községben az egyetlenegy olyan hely, ahol ez megtehető s megfelelő, az gegesi Kiss Józsefnek a sírja, aki Kossuth huszárhadnagy volt. Úgyhogy községi szintű rendezvény.*⁵³

A kezdeményezésről részletesen beszámoltak a helyi lapok is, melyek lépésről lépésre mutatták be a megemlékezés mozzanatait (KARDA–PÉCSI 2008; KRIZBAI NEMES 2009; SZÉKELY 2009). „Hosszú idő eltelte után a Gegesi Református Egyházközség szervezésében a helyi lakosok ismét részt vehettek az 1848-as szabadságharcra való megemlékezésben. A megemlékezésre a gegesi templomban került sor, ahol Tőkés Attila lelkipásztor meghívására összegyűlt a falu apraja-nagyja. [...] A templomozás végeztével, Kossuth nótával indultunk útnak a 48-49-es szabadságharcban részvett Kiss József huszárfőhadnagy⁵⁴ sírja felé, aki egykor a szabadságért és hazánkért harcolt. Megérkezésünk után sor került a koszorúzásokra [...]” – tudósít a *Mécses* 2008 tavaszán (KARDA–PÉCSI 2008. 6–7.).

A megemlékezések során egy személyre, gegesi Kiss Józsefre fokozott figyelem irányul, ez szervezi közösséggé az emlékezőket. Mítoszához az istentisztelet és a koszorúzás, a himnuszéneklés és a szavaltat rítusai kapcsolódnak. Rítusnak tekinthető továbbá a sírhely március 15-e előtti megtakarítása is. Mindezt a helyi egyház és a polgármesteri hivatal vállalta magára.

E szertartások egyidőben teszik láthatóvá a kultuszt gyakorlókat és azt aki köré mindez

⁵¹ Saját gyűjtés, 2011. László János közlése.

⁵² Itt kell még szót ejteni a kutatóról is, aki a lokális mítosz után érdeklődve maga is segíti annak feléledését, megerősödését. Mindahányszor a helyiek fele azzal a kéréssel fordultam, hogy idézzenek fel Kiss József személyéről szóló történeteket, akaratlanul is részt vettem mítoszának szervezésében, előadásaimmal és publikációimmal pedig a népszerűsítésében, szélesebb körben való megismertetésében.

⁵³ Saját gyűjtés, 2011. Tőkés Attila közlése.

⁵⁴ Itt hívom fel a figyelmet arra, hogy a cikk írói Kiss Józsefről már nem mint hadnagyról, hanem mint egy lépcsőfokkal magasabb tisztségben álló főhadnagyról beszélnek.

szerveződik. Az egyén számára ezen alkalmakkor megjelenítődik a teljes társadalom, az egyház, a politikai vezetők, az intézmények vezetői és képviselői, a művészek, a tömeg (Havad község falvainak lakói), s mindez az egyén számára a valahová tartozás élményét nyújtja. Egy olyan – 2008 óta élő – *kitalált hagyományról*⁵⁵ beszélhetünk, ahol a különböző társadalmi rétegekbe tartozó egyének gyűlnek össze és élük meg a homogenitás, az egység érzését. Egy konkrét emlékezeti helyen, a megemlékezés és *kulturális emlékezet* kultusz helyén (a templomban és a sírnál) a tömeg *emlékezetközösséggé* válik, ugyanarra – az 1848–49-es forradalom katonáira, majd kiemelten gegei Kiss Józsefre – emlékeznek.

Ugyan a tömeg nem egységes, de a hely az (BAUSINGER 1995. 53–61.), így a rítus és a kanonizált szövegrepertoár (a Kossuth-nóták, himnusz, Szózat stb.) elhangzásának idejére a tömeg is homogénné válik.

Mindenképpen érdekes, hogy e március 15-i megemlékezések folytonosságát egy község-központi esemény törte meg. 2010-ben Kossuth szobrot avattak Havadon. Tőkés Attila lelkész így mesélt erről: *De meglett Havadon a Kossuth szobor és akkor oda áttevődött ugye az egésznek [a hangsúlya]. Tehát addig községi szinten itt szerveztük meg az egészet és a tavaly amikor ott befejeztük a kórussal meg minden, átvonultunk ide. [...] sok minden miatt [...] ez az idén elmaradt. [...] A tavaly [...] mivel ott eltöltöttünk két-három órát Havadon, kijöttünk, énekeltünk, én egy nagyon rövid beszédet tartottam s annyi. S koszorúzás itt. Azelőtt viszont mivel itt volt a községrendezvény, volt istentisztelet, ünnepi műsor a templomba, utána felvonulás, és úgy vonultunk ki, székel ruhás fiatalokkal, zászlókkal. Megadtuk a módját.*⁵⁶ Azt láthatjuk tehát, hogy egy olyan személy (Kossuth Lajos), aki nem csak a lokális kisközösség, hanem az egész magyar nemzet mítoszába beépült már (lásd bővebben HEGEDÜS 1941., DÉGH 1952., ORTUTAY 1952., ÁDÁMFY 1979., FEJŐS 1998., LUKÁCS 2004.), elhomályosítja gegei Kiss József emlékét. 2010-ben – a Kossuth szobor avatásával – a lokális hősről a nemzeti hőstre tevődött át a hangsúly s gegei Kiss József sírját csak egy szűkebb, helyi lakosokból álló kör koszorúzta meg. 2011-ben már csak Havadon volt

5. kép Pillanatkép a Gegesi Almafesztiválról ❖ Tőkés Attila felvétele 2010-ben készült

⁵⁵ Egy történésekből álló munkacsoport – élén Eric Hobsbawmmal – az 1980-as évek elején új terminus, az *inventing traditions* vagy *invention of tradition* (magyarul *kitalált hagyomány*) használatát kezdeményezte olyan kulturális elemek, szokások, társadalmi jelenségek leírására, melyeknek tömeges megjelenése a 19. századtól figyelhető meg, s amelyek kívül esnek a köztudatban ősi és változatlanul fennmaradt kultúráként élő, apokrif jellegüként meghatározott hagyomány kategóriáján. Eric Hobsbawm szerint a *kitalált hagyományok* termelődésére 1870–1914 között került sor (HOBBSAWM 1983. 263–307.).

⁵⁶ Saját gyűjtés, 2011. Tőkés Attila közlése.

március 15-i megemlékezés és a gegesi sírkőre nem került virág.⁵⁷ A lokális és nemzeti hős (mindkettőnek van pozitív üzenete) rivalizálását, egymás ellen fordulását tehát a megemlékezést szervező elit határozza el, kisajátítva a döntés jogát.

Kiss József lokális mítoszához 2009-ben újabb esemény kapcsolódott: már két évben – szintén a helyi tiszteletes, Tőkés Attila kezdeményezésére – megszervezett Gegesi Almafesztivál (GLIGOR 2010.; TÖKÉS 2009.). A belső-erdélyi és partiumi gyümölcsfesztiválokra irányuló eddigi vizsgálataim azt jelzik, hogy e gyakorlat több helyütt elterjedt; egy-egy 19. század második felében tevékenykedő pomológus emléket, lokális mítoszt gyümölcsünnepek szervezésével tartják fenn. A Mihályt Elek emlékére szervezett magyarvalkói Alma Fesztivál vagy a homoródkarácsonyfalvi Kelemen Lajos mítoszt éltető Szelídgesztenye Ünnepe, illetve a magyardécei Sófalvi Károly emléket ápoló Cseresznye Majális csak néhány ezek közül.⁵⁸

Gegesben a helyi lelkész a következőket vallotta ötletéről: *Hát ez régi terv volt. Éppen amiatt, hogy az almatermesztést – valamikor ugye hagyománya volt itt Gegesbe – fellendíteni. Az egyik lehetőség arra, hogy jobban felfigyeljenek az emberek s a szomszédos települések arra, hogy itt valamikor Gegesben almatermesztés volt és miért ne lehetne [...] ez az elsődleges célja, többi csak hozadéka: koncertek, meg ami kell egy ilyen kétnapos bulihoz. Ez lenne a lényeg.* – nyilatkozta a fesztivál ötletgazdája.⁵⁹ E rendezvénysorozat egyik programpontjaként 2010-ben László János magyartanár tartott rövid előadást a gegesi almatermesztésről s természetesen Kiss József neve is többször elhangzott az ünnepi alkalmakon. A fesztivál a március 15-i megemlékezéshez hasonlóan – a napi rutin fellazításával – rendezi át a társadalom szövetét, hogy jobban kiemelje az azt meghatározó elképzelés- és hiedelemmintákat, alapvető mítoszokat.⁶⁰

Összegzés

Az ember beszélő lény, *homo narrans* (KESZEG 2002.). Történetei forgalmazásakor – vagy épp ennek megtagadásakor – *narratív stratégiákat* követ, alkalmaz, tudatosan, valamilyen céllal vagy épp ösztönösen.

A Kiss Józsefről való, orális és írott formában is megjelenő emlékezés erőteljesen mitizált, a mitizálás mint elbeszélői magatartás a történelem háziasításával, a társadalomba való beágyazás, az elmondás és elhallgatás, a félrevezetés, megtévesztés és elfedés stratégiáival együttesen, tudatosan, valamilyen céllal vagy épp ösztönösen van jelen a narrációkban, meglévő toposzhoz igazodik, sztereotipizált.

Mircea Eliade gondolata, miszerint minden történet, még a legközönségesebb is valamiféleképpen folytatása azoknak a mítoszoknak, amelyek azt beszélik el, hogy hogyan keletkezett

⁵⁷ A rurális közösségek általában igyekeznek nem magát a nemzeti hőrost (jelen esetben Kossuth Lajost) importálni lokális világukba, hanem megpróbálnak olyan szereplőt találni környezetükben, aki ugyanazon toposz megtestesítője egy alacsonyabb szinten. Az e személyekről való beszélés stratégiáját nevezhetjük a történelem háziasításának (lásd bővebben KESZEG 2011. 65.).

⁵⁸ Saját gyűjtések, 2011–2013.

⁵⁹ Saját gyűjtés, 2011. Tőkés Attila közlése.

⁶⁰ „Since the beginning of time, and despite the advent of modernity as the reduction of the latter to the linear progress of secular history, the life of most human societies has usually unfolded within the sacred cycle of a strict succession of festive observances. Interrupting daily routine, they temporarily loosen and rearrange the social fabric – the better to reaffirm its underlying pattern of beliefs and assumptions, hopes and fears, founding myths and redemptive visions.” (CHRISTIAN 2005. 11.).

a világ s az életünk hogyan lett olyan, amilyennek ma ismerjük,⁶¹ különösen igaz a Kiss József életéről szóló történetekre:

Kiss József a szülőföld szeretetének megtestesítője, aki a világban tapasztalatot szerzett, de mindig hazatért az elzárt kis szülőfaluba. Ő a nemzet és a falu népének napszámosa, a népnevelő, aki egy titkos tudás – a fák oltásának – birtokában volt s azt átadta másoknak. Olyan tudással rendelkezett, melyet csak beavatottak – mezőgazdasági tanulmányokat végeztek – ismerhettek, amelyet csak beavatással – tanulással – lehetett bizonyos áldozatok árán megszerezni. Kiss József a közösség számára ajánlotta fel ezt a tudását. Egyszerű és demokrata, aki a társadalmi különbségeket nem akarta elfogadni s a származásához nem illő életmódot választott: pomológussá lett. Értelmiségi, közösségéért elkötelezettséget érzett. Tragikus sorsú értelmiségi, hisz a vármegyei élet nem kedvezett számára s ezért kénytelen volt csak szülőfalujában tevékenykedni életének második felében; az értelmiségi réteg és az egyszerű falusi társadalom közötti közvetítő, a világi kapcsolatok kamatoztatója, a helyi zárt világ és a nagyvilág közötti kapcsolatok megteremtője volt. Alkotó, egyfajta demiurgosz, aki kétkezi munkával a hiányzó dolgokat megteremtette és továbbadta. Egyfajta kultúrhérosz is, aki a már meglévő dolgokat a közössége számára ismertté és elérhetővé tette, biztosítva ezzel hosszútávon jólétüket. A hazáért és a szabadság eszméjéért harcoló hős volt.

Gegesi Kiss József e pozitív tulajdonságai révén a falubeliek példaképévé vált, élete cselekvési programmá lett, a vezérlés eszközévé, mely előírja hogyan kell viselkedni és mit kell tenni. Polgári (megkésett reformkori) mítosza hasznos tudást közvetít napjainkban is, modellálja a világot és az emberi viselkedést; ezt illik ismerni minden helyinek, mert a gegesiek szerint talán csak így lehetséges a fennmaradás. Kiss József élettörténetének megalkotása, megörökítése és felidézése – mint általában minden konstruált élettörténet – „különböző finalításokat követő kulturális viselkedés” (Ua. 90.).

✱

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABLONCZAY BALÁZS: Teleki Pál halála. *Korunk. Magyar történelmi mítoszok*. 2012. 3. sz. 67–74.
- ÁDÁMFY JÓZSEF: *A világ Kossuth-szobrai*. Budapest, 1979, Népművelési Propaganda Iroda.
- ASSMANN, JAN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 1999, Atlantisz Könyvkiadó.
- BÁNLAKY JÓZSEF: *A magyar nemzet hadtörténelme*. Budapest, 2001, Arcanum Adatbázis Kft.
- BAUSINGER, HERMANN: „A hely egysége”. In Uő: *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest, 1995, Osiris–Századvég. 53–61.
- BERECZKI MÁTÉ: *Gyümölcsészeti vázlatok*. II. Arad, 1882, kiadó nélkül.
- BONA GÁBOR: *Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban*. II. Budapest, 1998, Heraldika Kiadó.
- BRUNEL, PIERRE: *Miturile secolului XX*. București, 2003, Univers.
- CHRISTIAN, ROY: *Festivals: a Multicultural Encyclopedia*. Oxford–Santa Barbara–Denver, 2005, ABC-CLIO.
- DÉGH LINDA: *Szépen szól a Kossuth muzikája*. Budapest, 1952, Ifjúsági Könyvkiadó.
- DÖMÖTÖR TEKLA: Mítosz. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. III. Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó. 629–630.

⁶¹ „Cred că orice narațiune, chiar și aceea a unui fapt cât se poate de comun, prelungește marile povestiri relatate de miturile care explică cum au luat ființă această lume și cum a devenit condiția noastră așa cum o cunoaștem noi astăzi.” (ELIADE 1990. 141–142.). Szabad fordításban: Úgy hiszem, hogy bármely történet, még a tényszerűek is, folytatásai (kiterjesztései) azoknak a nagy mitikus elbeszéléseknek, amelyek azt magyarázzák, hogy hogyan jött létre a világ és miképpen alakultak ki olyan feltételek, amilyeneket napjainkban is ismerünk.

- EGYED PÉTER: Mítosz és módszer. *Korunk* 1975. 6. sz. 434–439.
- ELIADE, MIRCEA: *Încercarea labirintului. Convorbiri cu Claude-Henri Rocquet*. Cluj-Napoca, 1990, Humanitas.
- FEJŐS ZOLTÁN: A nemzeti hős három „arca”. Kossuth-szobrok az Egyesült Államokban. In Kriza Ildikó (szerk.): *Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*. Budapest, 1998, Néprajzi Társaság. 45–60.
- FÜLÖP G. DÉNES: Feljegyzések Gegesi Kis Józsefről. *Korunk* 1970. 1. sz. 156–157.
- GEDAY GUSZTÁV: Bereczki Máté szerepe a korabeli magyar gyümölcstermesztésben. *Agrártörténeti Szemle*. 1996. 1–4. sz. 39–48.
- G. KISS FERENC: Gegesi Kiss József. *Székely Egyleti Képes Naptár és Évkönyv az 1902. évre*. 1902. 79–83.
- GLIGOR RÓBERT: Almafesztivál 2010. *Mécses* 2010. 14. 8–9.
- HEGEDÜS LÓRÁNT: *Kossuth Lajos, legendák hőse*. Budapest, 1941, Atheneum Irodalmi és Nyomdai R.T.
- HERMANN RÓBERT: Az áruló Görgei mítosza és a tények. *Korunk* 2012. 3. sz. 49–56.
- HOBBSAWM, ERIC: Mass-Producing Traditions: Europe 1870–1914. In Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, 1983, Cambridge University Press. 263–307.
- KARDA KINGA – PÉCSI NOÉMI: Megemlékezés az 1848–49-es szabadságharcról. *Mécses* 2008. 3. sz. 6–7.
- KÁNYÁDI ANDRÁS: *A képzelet topográfiája*. Kolozsvár, 2010, Komp-Press.
- KESZEG VILMOS: *Homo narrans*. In Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. Kolozsvár, 2002, Komp-Press. 5–27.
- KESZEG VILMOS: *A történetmondás antropológiája*. Néprajzi egyetemi jegyzetek, 7. Kolozsvár, 2011, Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.
- KÓSA LÁSZLÓ: „Hét szilvafa árnyékában” A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Budapest, 2001, Osiris Kiadó.
- KOVÁCS KISS GYÖRGY: Mítoszaink nyomában. *Korunk* 2012. 3. sz. 3–5.
- KOZMA FERENC: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Budapest, 1979, Franklin-Társulat Nyomdája.
- KRIZBAI NEMES ORSOLYA: Március 15. Gegesben. *Mécses* 2009. 8. sz. 6.
- LAMMEL ANNAMÁRIA – NAGY ILONA: *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*. Budapest, 1985, Gondolat Könyvkiadó.
- LÁSZLÓ KEVE: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékei Havad községben. *Kolompszó* 2007. 1. sz. 2–3.
- LÉVI-STAUB, CLAUDE: *Strukturális antropológia*. I–II. Budapest, 2001, Osiris Könyvkiadó.
- LUKÁCS LÁSZLÓ: *Kossuth Lajos a magyar néphagyományban*. Székesfehérvár, 2004, Szent István Király Múzeum.
- MOHAY TAMÁS: *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány*. Budapest, 2009, Nyitott könyv – L'Harmattan.
- MORIER, HENRI: *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*. Paris, 1961, PUF.
- NAGY ERZSÉBET: *Geges múltja és jelene*. Geges, 2010, Gegesi Református Egyházközség.
- NAGY ÖDÖN: Gyümölcstermesztés. In Gegesi László János – Nagy Ödön – Székely Ferenc: *Népi gazdálkodás Havadon*. Kolozsvár, 2002, Kriterion Könyvkiadó. 99–118.
- NAGY ZSOLT: Egy monokultúrára szakosodott székely település. Almatermesztés Gegesen. In Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica*. Sepsiszentgyörgy, 2011, Székely Nemzeti Múzeum. 623–634.
- NAGY ZSOLT: Orbán Balázs és a székely gyümölcskultúra. *Művelődés*. 2013. 4. sz. 16–19.
- ORBÁN BALÁZS: Havad patakának völgye, Gyulakuta és Kelementelke környéke. In Uő: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. Marosszék. IV. Pest, 1870, kiadó nélkül. 31–36.
- ORBÁN BALÁZS: Krizba és Apácza környéke. In Uő: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. Barcaság. VI. Pest, 1873, kiadó nélkül. 17–21.
- ORTUTAY GYULA: Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban. *Ethnographia* 1952. 3–4. sz. 263–307.
- PÁLMAI JÓZSEF: *Marostorda vármegye nemes családjai*. Hasonmás kiadás. Sepsiszentgyörgy, 2000, Charta Kiadó.

- PÁLOSFALVY TAMÁS: Igazságos volt-e Mátyás király? *Korunk* 2012. 3. sz. 21–26.
- POKOLY JÓZSEF: Az erdélyi református egyház története. *Az egyházi intézmények története*. IV. Budapest, 1905, Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Igazgatósága.
- PROBOCSKAI ENDRE: Bereczki Máté gyümölcstermesztési munkássága. *Agrártörténeti Szemle* 1996. 1–4. sz. 49–55.
- SZABÓ PÁL: Bereczki Máté vonzásában. *Agrártörténeti Szemle* 1996. 1–4. sz. 56–61.
- SZÉKELY FERENC: Március 15. – együtt. *Kolompszó* 2009. 1. sz. 12.
- SZÓCSNÉ GAZDA ENIKŐ: 20. század eleji értelmiségi életmód Páván egy családi levelezés tükrében. In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kolozsvár – Zabola, 2011, Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum.
- TAKÁCS ZSOLT (szerk.): *Marosszék parasztvallomásai 1820-ból*. Debrecen, 2001, Erdély-történeti Alapítvány.
- TOKAREV, SERGEJ ALEKSANDROVIC (főszerk.): *Mitológiai Enciklopédia*. I–II. Budapest, 1988, Gondolat Könyvkiadó.
- TOLNAY GÁBOR: Bereczki Máté (1824–1895). In: Uő (szerk. és jegyzetekkel ell.): *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*. I. Szeged, 2012, Verseyhy Ferenc Elektronikus Könyvtár. 12–21.
- TÖKÉS ATTILA: A Gegesi Almafesztivál története. *Kolompszó*. 2009. 4. sz. 10–11.
- ZEPECZANER JENŐ (szerk.): *Marosszék és Marosvásárhely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok*. Múzeumi füzetek, 19. Székelyudvarhely, 2001, Haáz Rezső Alapítvány.

FORRÁSOK

- Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által Báró Kemény Gábor földmivelési miniszter úr ő nagyméltóságának védnöksége alatt Budapesten 1881 október hó 15-étől 18-ikáig bezárólag megtartott Gyümölcs és Konyhakerti Kiállítás cathalogusa. Budapest, 1880, Wilckens F. C. és fia könyvnyomdája.
- [Cím nélkül]. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 322.
- [Cím nélkül a]. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 323.
- [Cím nélkül b]. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 324.
- [Cím nélkül c]. Szabó Frigyes lelkész levele László János tanárhoz. Marosvásárhely–Geges, 2008. október 20., kézirat, magántulajdonban.
- Hasznos jegyzetek 1852 – Kiss József*. Keszthely (?), 1852, kézirat, magántulajdonban.
- Libellus az az őlly könyvske mellyben feljegyeztettek Kik Házasodtanak Születtenek és megholtanak*. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 321.
- Posessio Geges*. Maros megyei Gyűjtőlevéltár, Marosvásárhely, Sc. Mureș, Conscr. fișc. Inv. 129, nr. 110/1722. *Vasárnapi Újság*. 1900. 18. sz. 299.

ADATKÖZLŐK

- László János, szül. 1944, Geges (jelenleg Havad) – református, nyugalmazott magyar szakos tanár.
- Id. Nagy Ernő, szül. 1932, Geges (jelenleg uo.) – református, nyugalmazott földműves.
- Szabó András, szül. 1939, Geges (jelenleg uo.) – református, nyugalmazott földműves.
- Tökés Attila, szül. 1978, Maroskeresztúr (jelenleg Geges) – református, lelkész.